

Achtergronden en beschrijving van interventies binnen RAAK Pro Sense

drs. M.C.H.L. Diemel & drs. D.H. van Eijk

Achtergrond

Een van de vragen in het onderzoek is hoe pedagogische sensitiviteit ontwikkeld en versterkt kan worden. Hiertoe is een aantal interventies gekozen en ingezet die het mogelijk maken pedagogische sensitiviteit zichtbaar en bespreekbaar te maken. Dit omdat pedagogische sensitiviteit een ingewikkeld en moeilijk te grijpen begrip is. Het kost moeite om duidelijk te maken wat onder pedagogische sensitiviteit verstaan wordt en dat terwijl 'het pedagogische' een belangrijke kernwaarde van onderwijs is (Biesta, 2012; Mark & Mulderij, 2008; Van Manen, 1986/1991/2008). Met 'het pedagogische' wordt bedoeld op de pedagogische relatie tussen, in dit geval, leerkrachten en leerlingen als drager voor de didactische informatie en ontwikkeling. Met didactiek alleen kom je er niet; aandacht en zorg voor de interactie tussen leerkracht en leerling is van belang.

In dit onderzoek worden in navolging van Ainsworth et. al (1978) vijf kenmerken van pedagogische sensitiviteit onderscheiden: (1) een alerte waarneming van leerlingssignalen, (2) een empathische interpretatie van de signalen, (3) een passende/geschikte en (4) tijdige respons op de signalen en (5) aandacht voor een bevorderlijke en welwillende relatie.

Bij de keuze voor interventies hebben we ons onder meer gebaseerd op de opvattingen van Dewey (1999; Berding, 2011) die leren niet enkel als een cognitieve activiteit beschouwt, maar als een proces van denken én ervaren. Reflectie en ervaring gaan hand in hand in een voortdurend proces waardoor professionele ontwikkeling plaats kan vinden (Korthagen, 2005). Mark en Mulderij (2008) beschouwen pedagogische sensitiviteit als een kernkwaliteit die aan te leren is en ook Van Manen (2008) schrijft over reflectieve aspecten van pedagogische sensitiviteit. Hij stelt: "Reflection in action is limited to an (inter)active thoughtfulness. So if such questions do present themselves then they usually occur afterwards, upon reflection on the events and the situations in which the teacher found him- or herself. In real situations the teachers must constantly and instantly act in a manner that hopefully demonstrates a thoughtful considerateness." (p.1-2).

Vanuit deze achtergrond is gekozen voor intervisiebijeenkomsten gericht op pedagogische sensitiviteit. Intervisie wordt hierbij opgevat als een gezamenlijke reflectie op praktijkervaringen en vragen die daar ontstaan zijn, een vorm van leren leren (De Haan, 2006). Het eigen pedagogisch sensitief handelen wordt onderzocht door in dialoog te gaan met elkaar. We verwachten dat op die manier voor de deelnemers duidelijk wordt hoe pedagogische sensitiviteit zichtbaar wordt in hun handelen en dat ze elkaar stimuleren in het verder ontwikkelen van hun pedagogische sensitiviteit (Schildwacht en Heunks, 2010). Een "...gemeenschappelijke reflectie op eigen praktijk en om vooronderstellingen en impliciete kennis te expliciteren en samen te onderzoeken (p. 12).

Intervisiebijeenkomsten: twee uitwerkingen

De verantwoording van de keuze voor twee varianten van mogelijke en effectief gebleken intervisievormen rond pedagogische sensitiviteit zijn hieronder uitgewerkt. Een handleiding van ieder van deze interventies is te vinden in de bijlagen.

Intervisie met behulp van beeldfragmenten.

Deze vorm van intervisie is ontleend aan de VHT¹ en (S)VIB² traditie. Doel is om aan de hand van beelden met elkaar ervaringen te expliciteren en elkaars gezichtspunten, praktijken en opvattingen over pedagogische sensitiviteit te onderzoeken en versterken. Video Interactie Begeleiding is een begeleidingsmethodiek die algemeen geaccepteerd is binnen de onderwijscontext (Jansen et al. 2011) en binnen de kinderopvang effectvol genoemd mag worden ten aanzien van pedagogische sensitiviteit en responsiviteit van leidsters (Fukkink, 2005). Naast de een-op-een coachende vorm die wordt toegepast binnen de onderwijspraktijk wordt de methodiek ook ingezet ten bij supervisie en begeleide intervisie in nascholing van leraren en de Master Sen opleiding. Deze werkwijze heeft geleid tot 'good practices' en positieve ervaringen van studenten en begeleiders (Van den Heijkant. al. 2003; Klabbers 2007 ; Den Otter et al. 2009). Het delen van beelden over praktijksituaties leidt tot saamhorigheid en erkenning van elkaars praktijk. Tegelijk biedt het ruimte aan spiegelen van eigen ervaringen en opvattingen aan die van anderen en verrijking van de eigen kennisconstructies Een heldere structuur van is hierbij van belang, omdat beelden veel gespreksstof oproepen (Van den Heijkant et al., 2003). Tijdens de bijeenkomsten wordt gebruik gemaakt van video opnames van klassensituaties en een vast gesprekskader.

Intervisie met behulp van beschreven ervaringen.

Bij deze interventievorm wordt gebruik gemaakt van zogenaamde rijke beschrijvingen, afkomstig van de antropoloog Geertz (Brohm & Jansen, 2010). Rijke beschrijvingen maken ervaringen van de schrijver inzichtelijk en toegankelijk. In een rijke beschrijving wordt de lezer als het ware deelgenoot van de situatie zoals die door de schrijver beleefd is. Van de ervaring worden zowel de gegevensheden of feiten op een bepaald moment beschreven als de gedachten, gevoelens, reflecties en zoektocht van de schrijver zelf. Bedoeld wordt een impressionistische manier van schrijven vanuit de ik-persoon waarbij 'het wat', 'het hoe' en de belevingen van de ik-persoon afwisselend aan bod komen. Brohm en Jansen baseren zich hier op de fenomenologische benadering van Van Manen (2010).

---

¹ Video Home Training

² (School) Video Interactie Begeleiding

Literatuur

Ainsworth, M.D.S., S.M. C. Blehar, E. Waters & S. Wall (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale (NJ): Lawrence Erlbaum.

Berding, J. (2011). *John Dewey over opvoeding, onderwijs en burgerschap. Een keuze uit zijn werk*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Brohm, R. & Jansen, W. (2010). *Kwalitatief onderzoeken. Praktische kennis voor de onderzoekende professional*. Delft: Uitgeverij Eburon.

Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten. Ethiek, politiek en democratie*. Amsterdam: Boom Lemma.

Dewey, J. (1999). *Ervaring en opvoeding*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Fukkink, R. (2005). *Effectonderzoek naar Video Interactie Begeleiding*. SCO-Kohnstamm Instituut.

Haan, E. de (2006). *Leren met collega's. Praktijkboek intercollegiale toetsing*. Assen: Koninklijke Van Gorcum b.v.

Heijkant, C van den, Quak, G., Swet, J. van, Vloet, K., Vos, Marianne de, Wegen, R. van der (2003) *School Video Interactie Begeleiding. Van meerdere kanten bekeken*. Antwerpen- Apeldoorn: Garant

Jansen, H. (red)(2011). *Verbondenheid in beeld. 10 jaar Schoolvideo interactiebegeleiding*. Amersfoort: Agiel

Klabbers, V. (2007). *School Video Interactie Begeleiding in een leerwerkcommunity. JSW, jaargang 41, p. 14-17.*

Korthagen, F. (2005). *Zin en onzin van competentiegericht opleiden*, in: Jansen, H. (red.), *Levend leren. Ontwikkeling, onderzoek en ondersteuning binnen het pedagogisch werkveld*. Utrecht: Uitgeverij Agiel, pp. 78-95.

Korthagen, F. & Vasalos, S. (2009). *From reflection to presence and mindfulness: 30 years of developments concerning the concept of reflection in teacher education*. Amsterdam: Institute for Multi-level learning (IML).

Manen, M. van (1986). *The tone of teaching*. Portsmouth: Heinemann Educational Books, Althouse Press.

Manen, M. van (1991). *The tact of teaching: The meaning of pedagogical thoughtfulness*. Albany: State University of New York Press.

Manen, M. van (2008) *Pedagogical Sensitivity and teachers' Practical Knowing-in-Action*. *Peking University Educational Review*.

Mark, S. & Mulderij, K.J. (2008). Pedagogische sensitiviteit: aanleg of aan te leren? *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 47, p. 181-189.

Otter, M. den (2009). De school Video Interactie Begeleider. Volgend in beweging. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Schildwacht, R. & Heunks, S. (2012). *Bij nader inzien. Professionalisering door dialoog en videofeedback*. Tilburg: Fontys Lerarenopleiding.

Senge, P.M. (2006). *The fifth discipline. The art & practice of the learning organization*. New York: Doubleday Currency.

Spilt, J.L., Koomen, H.M.Y., Thijs, J.T, Leij, A. van der (2012) Supporting teachers' relationships with disruptive children: the potential of relationship-focused reflection. *Attachment and Human development*, 14(3), 305-318.

Manen, M. van (1986). *The tone of teaching*. Portsmouth: Heinemann Educational Books, Althouse Press.

Manen, M. van (1991). *The tact of teaching: The meaning of pedagogical thoughtfulness*. Albany: State University of New York Press.

Manen, M. van (2008) Pedagogical Sensitivity and teachers' Practical Knowing-in-Action. *Peking University Educational Review*.

Intervisie met behulp van beeldfragmenten

Doel: met behulp van **beeldfragmenten** over betekenisvolle/kritische situaties in de interactie met leerlingen komen tot aandachtspunten of aanknopingspunten om pedagogische sensitiviteit te ontwikkelen in complexe situaties (in de omgang met leerlingen met pedagogische en/of didactische moeilijkheden/kwesties).

Werkwijze:

De interventie bestaat uit vijf (zes) bijeenkomsten met de 4 deelnemende leraren van twee uur. Tussen de bijeenkomsten wordt door iedere deelnemende leraar 1 maal opnames gemaakt van een complex interactiemoment. De opnames vormen input voor de bijeenkomsten.

De eerste bijeenkomst is een introductie bijeenkomst. De kartrekker/onderzoeker legt de werkwijze van de interventie uit aan deelnemende leraren. Het is van belang dat daarin het volgende aan de orde komt:

- de operationalisering van het begrip PS (binnen dit project)
- het doel en de werkwijze van beeldfragmenten maken en de werkwijze tijdens de intervisiebijeenkomsten
- het tijdpad, aantal bijeenkomsten, en de volgorde van in te brengen fragmenten
- welke gegevens verzameld moeten worden tijdens en tussen de bijeenkomsten
- de **keuze** voor (een) kritisch(e) of 'bumpy' moment(en) in de interactie met leerlingen wordt gemaakt. NB: de keuze voor het moment is gerelateerd aan een activiteit die te maken heeft met duurzame ontwikkeling van leerlingen

Na de eerste bijeenkomst overlegt de kartrekker de voorbereiding voor de tweede bijeenkomst met de leraar die de beelden verzamelt, aan de hand van vragen als : wie neemt de beelden op? Hoe/wanneer worden de fragmenten gekozen en gemaakt (tijdsinterval precies noteren)?

De tweede bijeenkomst en volgende bijeenkomsten zijn de intervisiebijeenkomsten.

Tijdens de bijeenkomst licht de leraar (die de beelden inbrengt in de bijeenkomst) *vooraf* het fragment kort toe aan de hand van richtinggevende vragen als:

- *Welke signalen nam je waar?*
- *Wat was je idee/gevoel hier , hoe interpreteer(de) je dit?*
- *Wat is/was het idee van de leerling?*
- *Wat was je keuze?*

- *Hoe verhoudt zich dit tot een passende of getimede respons?*
- *Hoe verhoudt zich dit tot je a. onderwijsdoelen – b. relatie met de leerling?*

Daarna worden de beelden bekeken, eventueel vragen gesteld en ingezoomd/ gestopt bij het moment waar het over gaat. Er wordt gebleven **bij** het moment van de beelden; wat was **daar** aan de hand?

Vervolgens beschrijft ieder voor zich wat hij/zij waarnam in de beelden tav de **signalen van de leerling**. Hoe interpreteert ieder dit en welke keuze zou hij/zij maken in afweging tot de leerling, doelen en relatie?

Tot slot formuleert ieder een voornemen, waarmee hij/zij aan de slag gaat:

*'In een volgend 'kritisch' moment neem ik mij voor dat ... .., zodat ik dan (en/of) :
alert signalen waarneem,
neutraal interpreteer,
verplaats in de positie van de leerling,
een passende respons geef,
een getimede respons geef,
de relatie bevorder.*

Het voornemen wordt in de tussenliggende periode uitprobeerde. Tussen de bijeenkomsten worden *logboeknotities* bijgehouden van een succesvol en minder succesvol moment in een complexe interactie in relatie tot het voornemen.

Tijdens de derde en volgende bijeenkomsten worden eerst de voornemens geëvalueerd aan de hand van de logboeknotities en vervolgens de inbreng besproken. Daarbij wordt de werkwijze van de tweede bijeenkomst gevolgd.

Gegevens:

De kartrekker / onderzoeker verzamelt alle gegevens van zijn/haar project

Tijdens de bijeenkomsten worden *geluidsopnames* gemaakt en worden de *hoofddlijnen* van de bevindingen en de voornemens met elkaar op een *flap* gezet.

De *logboeknotities* vormen een rode lijn. Tot slot schrijft iedere deelnemer een *evaluatie* over wat de interventie voor hem/haar heeft betekend ten aanzien van de aspecten van pedagogische sensitiviteit: (alertheid in signalering, interpretatie van signalen, empathie, een passende of geschikte respons of het bevorderen van de relatie).

Achteraf wordt de *vragenlijst* nogmaals afgenomen bij leraren en leerlingen.

Intervisie met behulp van beschreven ervaringen

Doel: met behulp van **rijke verhalen** over betekenisvolle/kritische situaties in de interactie met leerlingen komen tot aandachtspunten of aanknopingspunten om pedagogische sensitiviteit te ontwikkelen in complexe situaties (in de omgang met leerlingen met pedagogische en/of didactische moeilijkheden/kwesties).

Werkwijze:

De interventie bestaat uit vijf (zes) bijeenkomsten met de 4 deelnemende leraren van twee uur. Iedere deelnemende leraar beschrijft voor een van de bijeenkomsten 2-5 een verhaal over een complex/ lastig interactiemoment aan de hand van de vragen in onderstaand kader. De verhalen vormen input voor de bijeenkomsten.

De eerste bijeenkomst is een introductie bijeenkomst voor de deelnemende leraren. De kartrekker/onderzoeker legt de werkwijze van de interventie uit aan deelnemende collega's. Het is van belang dat daarin het volgende aan de orde komt:

- de operationalisering van het begrip PS
- het doel en de werkwijze van verhalen maken en de werkwijze tijdens de intervisiebijeenkomsten wordt uitgelegd
- het tijdpad, aantal bijeenkomsten en de volgorde van inbrengen
- de gegevens die verzameld moeten worden tijdens en tussen de bijeenkomsten
- de **keuzerichting** voor (een) kritisch(e) of 'bumpy' moment(en) in de interactie met leerlingen wordt door ieder gemaakt. NB: de keuze voor het moment is gerelateerd aan een *activiteit* die vervolgens te maken heeft met *duurzame ontwikkeling* van leerlingen

De tweede bijeenkomst en volgende bijeenkomsten zijn de intervisiebijeenkomsten.

Tijdens de bijeenkomst leest de leraar (die het verhaal inbrengt) zijn verhaal voor.

Het verhaal gaat over **een** kritisch moment / incident. Het verhaal zoekt niet in op de achtergronden van de leerling. Het verhaal is in principe compleet en heeft de volgende elementen in zich:

- *Welke signalen nam je waar?*
- *Wat was je idee/gevoel hier, hoe interpreteer(de) je dit?*
- *Wat is/was het idee van de leerling?*
- *Wat was je keuze?*

- *Hoe verhoudt zich dit tot een passende en/of een getimede respons?*
- *Hoe verhoudt zich dit tot je a. onderwijsdoelen – b. relatie met de leerling?*

Daarna wordt *een* ronde de gelegenheid gegeven om een aanvullende vraag te stellen met betrekking tot bovenstaande vragen. Er wordt gebleven **bij** het moment van de verhaal; wat was **daar** aan de hand?

Vervolgens beschrijft ieder voor zich wat hij/zij waarneemt, tav de benoemde **signalen van de leerling**. Hoe interpreteert ieder dit en welke keuze zou hij/zij maken in afweging tot de leerling, doelen en relatie?

Dit wordt met elkaar gedeeld. Tot slot formuleert ieder een zichzelf een voornemen:

*'In een volgend 'kritisch' moment neem ik mij voor dat... .., zodat ik dan (en/of) :
alert signalen waarneem,
neutraal interpreteer,
verplaats in de positie van de leerling,
een passende respons geef,
een getimede respons geef,
de relatie bevorder.*

Dit voornemen wordt in de tussenliggende periode uitgetoetst. Er worden *logboeknotities* bijgehouden van een succesvol en minder succesvol moment in een complexe interactie in relatie tot het voornemen.

Tijdens de derde en volgende bijeenkomsten worden eerst de voornemens geëvalueerd aan de hand van de logboeknotities en vervolgens de werkwijze van de tweede bijeenkomst gevolgd.

Gegevens:

De kartrekker / onderzoeker verzamelt alle gegevens van zijn/haar project

Tijdens de bijeenkomsten worden *geluidsopnames* gemaakt en worden de *hoofdpijnen* van de bevindingen en de voornemens met elkaar op een *flap* gezet.

De *logboeknotities* vormen een rode lijn. Tot slot schrijft iedere deelnemer een *evaluatie* over wat de interventie voor hem/haar heeft betekend ten aanzien van de aspecten van pedagogische sensitiviteit: (alertheid in signalering, interpretatie van signalen, empathie, een passende of geschikte respons of het bevorderen van de relatie).

Achteraf wordt de *vragenlijst* nogmaals afgenomen bij leraren en leerlingen

Mogelijk tijdpad interventie PS

wk 9-14	<p>Vorbereidingen in de praktijk</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Collega's benaderen om deel te nemen ▪ korte weergave PS, DO en keuze interventie ▪ toelichting gegevensverzameling ▪ toelichting vertrouwelijkheid gegevens ▪ voormeting leraren en leerlingen (digitaal)
wk 14	<p>COP bijeenkomst 3 april</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Concretisering interventie binnen CoP; ▪ Overleg / afspraken / oefenen met interventie ▪ Afspraken gegevens verzameling
wk 15-26	<p>Periode interventie april - juni</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Eventueel tussentijds overleg met ; of ondersteuning door CoP-begeleider; mede-onderzoekers uit de CoP
wk 15	<p>Introductie in de praktijkcontext</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ uitleg interventie, opdrachten, gegevensverzameling ▪ tijdpad bespreken ▪ complexe interacties kiezen : vraag formuleren
wk 16	<ul style="list-style-type: none"> ▪ activiteit voorbereiding bijeenkomst
wk 17	<p>Bijeenkomst 2</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ volgen werkwijze bijeenkomst ▪ voornemen formuleren
wk 18-19	-----
wk 20	<ul style="list-style-type: none"> ▪ activiteit voorbereiding - verwerking bijeenkomst
wk 21	<p>Bijeenkomst 3</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Evalueren voornemens : logboek betekenisvolle interventie bespreken ▪ voortgang werkwijze bijeenkomst ▪ (2de) voornemen formuleren

wk 22	<ul style="list-style-type: none"> ▪ activiteit voorbereiding – verwerking bijeenkomst
wk 23	<p>Bijeenkomst 4</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Evalueren voornemens : logboek betekenisvolle interventie bespreken ▪ voortgang werkwijze bijeenkomst ▪ (3de) voornemen formuleren
Wk 24	<ul style="list-style-type: none"> ▪ activiteit voorbereiding – verwerking bijeenkomst
Wk 25	<ul style="list-style-type: none"> ▪ bijeenkomst 5 ▪ Evalueren voornemens : logboek betekenisvolle interventie bespreken ▪ bespreking succeservaring afsluiten met opdracht eindevaluatie
Wk 26	<ul style="list-style-type: none"> ▪ bijeenkomst 6 ** evt extra ▪ afsluiten succeservaring ▪ afsluiten met opdracht eindevaluatie: wat neem je mee kijkend naar de richtinggevende vragen
Wk 26	<p>Presentatie CoP</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ presentatie voorlopige bevindingen
Wk 27	<p>Slot activiteiten praktijkcontext</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ data verzamelen overleggen naar onderzoeksteam ▪ Na inleveren deelnemers : eindmeting PS ▪ verdere analyse naar eigen onderzoek: evt in overleg met CoP leiders / medeonderzoekers CoP